

«ХАЙ СЛАВЛЯТЬСЯ СЕРЕД НАРОДУ СЛОВА»

У статті йдеться про закономірності використання складних найменувань у мовотворчості Євгена Гуцала. Звернено увагу на стилістичні функції таких слів.

Ключові слова: словотворення, словоскладання, складні слова, індивідуальний стиль, мово-стиль, сатирично-гумористичні твори.

Одним із важливих засобів естетичного освоєння світу є індивідуальне словотворення письменників. «Воно зумовлюється не потребами мови як знакової системи, а потребами художньої творчості, принципами світобачення письменника, створенням індивідуально-авторської картини світу», – зазначає Н. Сологуб [6, 76].

Словотворення Євгена Гуцала (трилогія «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена», «Парад планет») – яскраве явище в мові української сатирично-гумористичної прози. Характерним для індивідуального стилю Є. Гуцала є такий спосіб творення слів, як словоскладання.

А. Коваль зауважує: «У зв'язку з тим, що основні словотворчі моделі складних слів української мови були відомі ще в староруській мові, а продуктивність їх увесь час збільшувалась, використання складних слів з стилістичними настановами – явище в українській мові традиційне» [4, 139]. Словоскладання, або юктапозиція, – це поєднання кількох слів або слівформ в одному складеному слові [7, 272]. Г. Богущка, Є. Регушевський, М. Разумейко називають цей спосіб словотворення «способом творення неологізмів шляхом дефісного поєднання уже відомих слів, що дає йому можливість дати двобічну характеристику в одному слові» [1, 28].

Словоскладання сягає своїм корінням у народно-пісенну творчість і набуває в сучасній українській мові додаткової естетичної функції – стилізації під фольклор [8, 310]. Тому цей спосіб творення слів використовує Є. Гуцало, адже, на думку П. Майдаченка, «Письменник залучає до трилогії розмаїті види фольклору українського народу. У стилістичному ладі твору чітко простежується еволюція від семантичного «однострою» до світосприйняття в народному дусі. Проявляється це у всезростаючій ролі фольклорних форм типізації, які перебирають на себе дедалі відчутнішу раціоналістичну частку сюжетотворних елементів у загальній структурі романів» [5, 114–115]. Численні приклади власного словотворення за народними принципами і зміна семантичного наповнення функціонування цих засобів свідчать про «віртуозне оперування» словом у межах авторського стилю.

Г. Вокальчук стверджує, що визначальною структурною ознакою складених найменувань мовостилію В. Чумака є «поєднання у межах однієї номінативної одиниці двох загалом різних за значенням слів» [2, 59]. Мовознавець чітко поділяє складні найменування на слова-повтори, синонімічні зближення, парні зближення сумарної семантики і слова типу «означуване-означення» (прикладка).

І. Білодід вважає, що «словоскладання розвивається в мові не стільки як словотворчий, оскільки поєднання двох синонімів є фактично першим ступенем їх ампліфікації як стилістичної фігури» [8, 310]. Ми не схиляємося до думки І. Білодіда щодо того, що в багатьох словоскладаннях синонімічність компонентів складного слова варто розуміти дуже широко (функціональне зближення, підпорядкування одному поняттю, родо-видові стосунки, епітет-прикладка), і вважаємо доцільним розмежувати ці види словоскладання.

У романах Є. Гуцала виокремлюємо такі види складних найменувань, як подвоєння слів, контрастні поєднання лексем, словоскладання компонентів з різним граматичним родом, синонімічні зближення, прикладкові сполуки.

При подвоєнні іменників, прикметників, дієприкметників, дієслів, зазвичай, друге слово виступає в дещо зміненій морфологічній формі, а саме:

- з суфіксом –ісіньк–: *живий–живісінький, дурний–дурнісінький, голій–голісінький, сам–самісінький;*
- з префіксом пре–: *славний–преславний;*
- з префіксом пере–: *витий–перевитий, третій–перетертий, знаний–перезнаний, цюканя–перецюкання, думано–передумано.*

Цей вид словоскладання посилює емоційне і експресивне забарвлення слова і зосереджує на ньому особливу увагу: «*Криво всміхнувшись сам собі, я сів під грушею на поліно, цюкане-перецюкане сокирою: очевидно, знахарка на цьому поліні рубала дрова*» [3, 690]; «... *отож назбираємо на яблунівській землі таких слів, які б і далі самі-самісінькі розповідали про село подільське*» [3, 495].

Для створення гумору в досліджуваних творах використано контрастні (антонімічні) поєднання різних за походженням і змістом лексем: «*Прилаштувавши, значить, Дармограїху, сам я надумав трохи повешатися по ярмарку, поштовхатись ліктями серед покупців–продавців*» [3, 470]; «... незважаючи на ці *вдачі–невдачі*, автор однаково співатиме своєї пісні, а вона довга» [3, 470].

Особливою образністю, великою узагальнювальною силою і емоційною насиченістю відзначаються словоскладання, в яких компоненти мають різний граматичний рід (*хата–квітник, зерно–пшениця, місто–мурашник*): «*Оте село ... ладне було рушники білі простелити від Яблунівки до Америки, ладне було ті рушники квітами встелити, зерном–пшеницею всіяти!*» [3, 465]. Цей різновид словоскладання використовується для характеристики персонажів: «... *раптом її блакитні очі–фіалки зів'яли від м'якого докору*» [3, 595]; «... *коло моєї машини стояла віспувата, наче решето, тітка з очима–джмелями*» [3, 566] і для створення іронічного ефекту: «*Робот Вася, перекочуючись по селі на ногах–шарнірах ... прислухався до тих балачок...*» [3, 458]; «... *в цю пору в хаті священнодіялося: закваска переганялася на бурячиху–первак*» [3, 544].

Варто згадати про досить поширені складні слова синонімічного характеру. Вони, зазвичай, творять нове значення або новий відтінок значення і виявляють тенденцію до формального об'єднання компонентів. Г. Вокальчук стверджує, що «з погляду семантики поєднання компонентів в межах одного контексту, що виражають одне поняття, є стилістично виправданим» [2, 59]. Вживання синонімічних парних іменних сполук зумовлене бажанням Є. Гуцала підкреслити (виокремити) певну рису або ознаку зображуваного: *нападник–грабіжник, жебрак–прошак, маг–віртуоз, товстосум–кровопивця, ловкач–пройдисвіт, гава–роззявляка, хурделиця–заметіль, okazія–пригода, килим–палас, ляпанці–хляпанці, скалки–уламки*. Подибуємо використання з естетичною метою засобу подвоєння синонімічних прислівників: *кливо–живо, любо–мило*. Для підсилення експресії та увиразнення емоційного забарвлення в сатирично-гумористичних творах Є. Гуцала широко використовується словоскладання синонімічних дієслів. Зазвичай, поєднуються дієслова, які пов'язані з почуттями людини: *простити–прощати*; означають дії, що сприймаються органами чуття (особливо слухом і зором): *верзти–варнякати, сказати–забриніти, заспівати–засурмити*; означають інші дії людини: *полакомитися–повечеряти, засіпатися–завовтузитися, витися–хурделитися, закурити–залюлячити, кропити–святити, насікти–нарубати*. Часто один із елементів словоскладання має виразний народно-розмовний відтінок: *задудлити–заграти, склянки–гранчаки, підмурівок–постамент, статки–манатки, сварка–грязьба, пригода–придобенція*.

Зафіксовано випадки, коли компонентами синонімічних зближень стають контекстуальні синоніми (*проводжання–примовляння, ревнощі–зاذрісники, обійми–цілування, шкатулка–саркофаг, краватка–метелик*): «*А вона чесала–рубала, сікла–стригла, пекла–смажила з трибуни так, наче то сам демон із пекла видерся на грішну землю, запопав собі сцену в яблунівському Будинку культури й проповідує, наче святий із церковного амвона*» [3, 377].

Найбільш поширеними в романах Є. Гуцала є найменування типу «означуване–означення». М. Плющ зазначає: «Юкстапозити утворюються на основі словосполучень прикладкового типу, але на відміну від синтаксичного словосполучення, що складається з головного слова і прикладки, яка виражає другу назву, слова–юкстапозити виражають одне поняття» [7, 272]. Прикладкові складні сполуки вживаються з експресивно-оцінною функцією. Діапазон значень таких сполук широкий:

- назви осіб: *баба–плетуха, батько–нетяга, дочка–пустунка, бабця–ворожбитка, діва–невіста, гіпнотизер–гастролер, сміливець–авангардист, жінка–прищепенка, діти–самосійки, жінка–лебедиця*;
- назви тварин і птахів: *поросята–сисуні, кнур–пробник*;
- назви частин людського тіла: *очі–болота, очі–блюдечка, язик–терпуг, пуски–п'ятаки, брови–гілочки, очі–міра, язик–лопатень*;
- назви почуттів і психологічних станів: *турбота–мати, печаль–всеїдниця, марення–сподівання*;
- назви предметів: *картопля–гартаночка, сітка–авоська, віник–драпак, хліб–батько, вода–мати, ваги–тарелі, люлечка–носогрієчка, кепка–восьмиклинка, сокира–саморубка, вила–зрелі*;
- інші назви: *танець–завиванець, теревені–белевені, болота–пуці, погляд–вужака, душа–віра, совість–порука, іскорки–хитринка, барви–світлофарби, щупальці–мацаки, хата–луг*.

У групі складних сполук є випадки незвичних поєднань, які вживаються з настановою на гумор. Це шлях появи стилістично свіжих, влучних номінацій: *чарка–безтарка, горілочка–дівочка, пиво–молодець, пляшка–свашка, люлька–бурулька, каратисти–таракани, чоловік–*

циркуль. Незвичні поєднання допомагають комплексній характеристиці образу слова, адже мова, слово – «внутрішній рушій» [5, 90] сюжету трилогії Євгена Гуцала. Образ слова автор розкриває через мікрообрази, складні прикладкові сполуки (слово–роззявляка, слово–базика, слово–дурносміх, слово–хвастун, слово–джигун, слово–гульвіса, слово–наливайло, слово–випивайло, слово–скарб, слово–одчайдух, слово–шабля, слово–запорожець, слово–богоборець, слово–правдолюб): «А ще треба згадати слова–джигуни й слова–гульвіси, які так і норovskyють вигулькнути з конопель та вскочити в гречку...» [3, 431]; «Хай славляться серед народу слова–скарби... Хай славляться поміж люду слова–одчайдухи... Хай славляться невмирущі слова–шаблі, слова–запорожці..., незалежні й горді ці слова–богоборці» [3, 432].

Отже, складні найменування в мовотворчості Є. Гуцала виражають ідейно-естетичну концепцію автора, виконують експресивно-сміслові функції. Вони зумовлюються контекстом і визначаються жанром художнього твору.

Список використаних джерел

1. Богуцька Г. Авторські неологізми у творах Олесь Гончара / Галина Богуцька, Євген Регушевський, Марія Разумейко // Культура слова. – Вип. 51. – К., 1998. – С. 24–30.
2. Вокальчук Г. Складні найменування у поезії Василя Чумака / Галина Вокальчук // Культура слова. – Вип. 59. – К., 2001. – С. 51–61.
3. Гуцало Є. П. Позичений чоловік. Приватне життя феномена: роман-диалогія / Гуцало Є. П. – К.: Рад. письм., 1982. – 711 с.
4. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови / Коваль А. П. – К.: Вища школа, 1987. – 351 с.
5. Майдаченко П. І. Комічне в сучасній українській прозі / Майдаченко П. І. – К.: Дніпро, 1991. – 138 с.
6. Сологуб Н. М. Мовний світ Олесь Гончара / Сологуб Н. М. – К.: Наукова думка, 1991. – 138 с.
7. Сучасна українська літературна мова / за ред. Грищенка А. П. – К.: Вища школа, 1997. – 493 с.
8. Сучасна українська літературна мова. Стилiстика / за заг. ред. І. К. Білодiда. – К.: Наукова думка, 1973. – 588 с.

Summary. The article refers to the use of complex patterns of names in poetry Eugene Hutsalo. Attention is paid to the stylistic features of such words.

Key words: word formation, compounding, compound words, individual style, language style, satirical and humorous works.

Отримано: 5.10.2012 р.

УДК 811.161.2'282.2(477.85)

Н.О. Руснак

СУБКТЕГОРІЯ ЗАВЕРШЕНОСТІ У ДІАЛЕКТНОМУ ТЕКСТІ БУКОВИНСЬКИХ ГОВІРОК

Стаття присвячена аналізу субкатегорії завершеності у діалектних текстах буковинських говірок. Вважаємо, що завершеність підпорядкована категорії цілісності. Виділяємо чотири ступені завершеності (цілісності) діалектного тексту.

Ключові слова: конститутивні ознаки тексту, діалектний текст, субкатегорія завершеності, категорія цілісності, анафора, сентенція, апофегма.

Питання про конститутивні ознаки тексту, в ролі яких постають текстуальні категорії, остаточно не розв'язане. Кожен дослідник відповідно до потреб дослідження, типу аналізованого тексту визначає свій перелік категорійних ознак. Найбільш повний опис категорійних ознак тексту знаходимо в монографії І.Р. Гальперіна «Текст как объект лингвистического исследования». Зокрема, дослідник виділяє такі текстові категорії: види інформації у тексті, членування тексту, когезія (внутрішньотекстові зв'язки), континуум, автосемантия уривків тексту, інтеграція та завершеність тексту. Усі категорії тексту, на думку автора, можуть бути зведені до меншої кількості параметрів, які визнають й інші дослідники [1]. Згодом до цих категорій у науковій літературі було долучено інші категорії, наприклад, адресованості (О.П. Воробйова), емотивності (В.І. Ша-